

AKURGAL'A ARMAĞAN
FESTSCHRIFT AKURGAL

ANADOLU
(ANATOLIA)

XXII

1981/1983

ANKARA—1989
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ BASIMEVİ

İÇİNDEKİLER — CONTENTS

- Hans G.GÜTERBOCK: A Note on the frieze of the Stag Rhyton in the Schimmel Collection.....	1
- Vladimir DUMITRESCU: Encore une fois à propos de l'origine de trois séries d'objets découverts dans l'aire de diffusion des cultures Enéolithiques Cucuteni et Gumelnita de Roumanie et les Relations du Sud-Est de l'Europe avec l'Anatolie pendant la période Enéolithique.....	7
- Ahmet ÜNAL: Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar.....	17
- Barthel HROUDA: Fremde Künstler bei den Hethitern?.....	39
- Machteld J.MELLINK: East Greek or Hittite?.....	47
- C.NYLANDER - J.FLEMBERG: A Foot-Note From Persepolis.....	57
- L.BYVANCK-QUARLES VAN UFFO: Deux Remarques à Propos de l'Art Ouratien du VIIe Siècle av J.C.....	69
- John. N. COLDSTEAM: A Milesian Protogeometric Krater from Knossos.....	75
- A.PESCHLOW-BINDOKAT: Lelegische Siedlungsspuren am Bafasee.....	79
- Kristian JEPPESEN: Did Vitruvius Ever Visit Halikarnassos?.....	85
- Brunhilde S.RIDGWAY: Leto and the Children.....	99
- Kenan T.ERİM: De Aphrodisiensi Restituto: An Early Byzantine Head From Aphrodisias.....	111
- Orhan BİNGÖL: Zu den Columnae Caelatae.....	115
- Robert FLEISCHER: Doppelte Nemesis-Aphrodite.....	127
- Hubertus von GALL: Zum Bildgehalt der graeco-persischen Grabstelen.....	143
- Alfred WESTHOLM: Cornelius Loos, Swedish Artist in Turkey at the Time of Ahmet III.....	167
- Bülent İPLİKÇİOĞLU: Zum senatorischen Cursus Honorum der römischen Kaiserzeit Vorbemerkung.....	173
- Cornelius C.VERMEULE: Transformations and Survivals of Alexander the Great in Asia Minor.....	183

— Henri METZGER: Observations sur la Diffusion de la C�ramique Attique � Figures Rouges et � “Vernis” Noir en Anatolie.....	187
— Christina BRUNS-�ZGAN Ramazan �ZGAN: Eine Aussergew�hnliche Kopfbedeckung bei ionischen Frauenfiguren.....	195
— Wolfgang SCHIERING: Ein Tierfrieskessel aus Pyrrha auf Lesbos.....	201
— Helmut SICHTERMANN: Sarkophage mit Ganymed in Aphrodisias	211
— Christian LE ROY: Aspects du Plurilinguisme dans la Lycie Antique.....	217
— Emre MADRAN: 19.Y�zyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi.....	227
— G.M.A. HANFMANN: Sardis, Old Smyrna Pygroi: New Light on an Old Problem.....	239
— Klaus PARLASCA: Artemis Ephesia und Pseudo-Men.....	255
— Wolfgang RADT: Ein klassisches Grabrelief aus dem Ielegischen Hinterland von Halikarnassos.....	261
— Volker M.STROCKA: Archaischer Raubvogel in Tire.....	267
— A.E.RAUBITSCHKEK: The Phonissai of Phrynichos.....	279
— Elmar SCHWERTEIM: Forschungen in Mysia Olympene.....	283
— Tonio H�LSCHER: Zur Deutung des Alexandermosaiks.....	297
— Sencer �AHİN: Ein Bleigewicht aus Nikomedeia unter Kaiser Philippus und seinem Statthalter M.Aurelius Artemidorus...	309
— Felix ECKSTEIN: Bosphoros und Hellespontos bei Herodot.....	317
— M�kerrem USMAN-ANABOLU: İzmir Arkeoloji M�zesi'nin Deposunda Bulunan Yedi Hekataion (U� V�cutlu Hekate Heykeli).....	329
— Ernst KIRSTEN: St�dte-Ansichten und -Plane der Osmanen-Zeit.....	337
— Fügen İLTER: Kayseri'de XIX.Y�zyıldan İki Kilise.....	353

**ORTA VE KUZEY ANADOLU'NUN M.Ö. 2.BİNYIL
İSKÂN TARİHİYLE İLGİLİ
SORUNLAR**

Ahmet Ünal

M.Ö.2.binyılda Orta ve Kuzey Anadolu söz konusu olduğunda, akla hemen Hattiler, Hititler ile bu sonuncuların kuzey komşuları ve aynı zamanda can düşmanları Kaşkahlılar gelir. Sayın **Prof.Dr.Ekrem Akurgal'**in ilgi duyacağı ümidiyle kaleme aldığım bu yazımda, onun yakın uğraşı sahalarından biri olan bu bölgenin iskân tarihi, tarihî coğrafyası ve topoğrafyasına değgin bazı gözlem ve düşüncelerime yer vereceğim.

Anadolu'nun bu bölgesi, bugün olduğu gibi eski çağlarda da, gerek elverişli iklimi ve gerekse tarım ve hayvancılığa uygun arazi ve otlakları, yüksek dağ ve ormanları, çok değerli maden kaynakları (1), tarihî yolları ve Kızılırmak, Yeşilırmak, Kelkit ile onların birçok kolları gibi Anadolu'nun belli başlılarını oluşturan çok sayıda ırmakların dolaşarak içinden geçip Karadeniz'e ulaştığı akarsularıyla, Güney,Güneydoğu ve Batı Anadolu'-dan oldukça çok ayrıcalıklar gösteren müstesna bir yere sahiptir (2).

Efsanevi nitelikli bir Hitit metninden hareketle Eski Anadolu kenti Zalpa ile özdeşleştirilmek istenen (3) İkiztepe'de yapılan araştırmalar ve Maşat kazılarıyla burada bulunan yüz kadar Hititçe mektup, araştırmacıların dikkatini son yıllarda özellikle Anadolu'nun bu bölgesine çekmiştir. Titizlikle ve dikkatle ele alındığında, birbirini maalesef hiç bir surette desteklemeyen filolojik ve arkeolojik bazı verilerden hareketle, Hititlerin, Asur Ticaret Kolonileri devrinde ve Eski Hitit Çağında, Kaniş/Neşa (Kultepe) yanında, Karadeniz kıyısında yer aldığı öne sürülen Zalpa ile de olan sözde yakın ilişkileri yüzünden, onların ilk yerleşme bölgelerinin,Orta Anadolu'nun kuzeyi ile Kuzey Anadolu olduğu öne sürülmüştür (4). Ancak, erken Hitit tarihinde gerçekten önemli rol oynayan (5) bu Zalpa'nın illâki Karadeniz bölgesinde aranan Zalpa olması gerekmediği; aksine bu Zalpa'nın pekâlâ Güneydoğu Anadolu'da aranan ve aynı adı taşıyan Zalpa olabileceği varsayımından hareket edildiğinde (6), böyle bir görtüşe katılmadan önce iyice düşünmek gerektiği, kendiliğinden ortaya çıkar.

Anadolu, Eski Dünyanın çok erken iskâna sahne olmuş en önemli kültür bölgelerinden biri olmasına rağmen, İtalya, Yunanistan, Mısır, Mezopotamya ve İran'ın aksine, genel anlamda tarih ve arkeoloji araştırmaları burada pek geç başlamıştır. İnsanlık tarihine gebe bu topraklarda, yer üstünde durabilen tüm kalıntılar bir yana, önemli eski yerleşim merkezlerinin tam bir envanteri dahi yapılmamıştır. Buna karşın, Eski Asur şivesinde yazılmış Kültepe metinleri ile Hititçe Boğazköy metinlerine göre, dar anlamda Anadolu'da, yani o zamanlar Hitit hakimiyet bölgesi dışında kalan Trakya (7), M.Ö.2.binyılda iskân edilmeyen Batı Pamfilya ve Likya ile Doğu Anadolu hariç, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti toprakları içinde, en azından 2000 iskân yeri adının mevcut olduğu göz önünde tutulduğunda (8), konunun ciddiyeti ortaya çıkar. Şimdi kuşkusuz akla hemen, bu iskân yerlerinden hangilerinin büyük merkez, yani "kent" niteliği taşıdığı, hangilerinin önemsiz köyler, çiftlikler, yalnızca birkaç askerî garnizon veya tapınaktan oluşan yerler olduğu sorusu gelmektedir; çünkü **Hitit dilinde, Boğazköy - Hattuşa gibi en azından 20 bin nüfuslu bir büyük kent ile küçücük bir köy, çiftlik veya mandırayı ayırdedecek bir kavram, bir sözcük, maalesef mevcut değildir.** Her iki halde de Hititler, "Kent, kasaba, köy" v.s., yani genelde "meskûn yer" anlamına gelen URU (Hititçe **happira-**) ile KUR URU" X şehir ülkesi" Sumerce sözcüklerini kullanmaktadırlar. Diğer taraftan başka bir sorun da, bu kadar yerden acaba kaç tanesinin zamanaşımından geçip günümüze kadar ulaşan arkeolojik iz bırakmış olabileceği, yani günümüzde tekrar bulunup bulunamayacağıdır. Çok istisnai durumlarda dağ, tepe, yamaç ve derin aluvyonal vadilerde, ormanların yok olması, erozyon, rüzgâr veya su baskınları sonucu aşınmalar, gömülmeler, arazinin ekilip biçilmesi, modern iskânlar ve kasıtlı tahripler, kaçak kazılar v.s. bir tarafa bırakıldığında, Anadolu'da tarihî çevre Mezopotamya'nın aksine (9), eski çağlardan beri pek fazla değişmemiştir ve bundan dolayı söz konusu yerleşim birimlerinden en küçüklerinin dahi teorik olarak keşfedilme şansı olmalıdır; yeter ki buralar modern arkeoloji ve prehistorya yöntemlerine uygun olarak kazılsın ve yer üstü araştırmaları yapılsın. Buna karşın, Hitit metinlerinin Kaşkalılar için ima ettiği gibi, eğer bir kavim göçebe hayatı sürdürüyor ve çevrenin aşırı ormanlık olması yüzünden mimaride gerçekten ahşap yapılar çoğunluğu oluşturuyor idiyse (10), bu tür yerlerdeki insan kalıntılarının günümüze kalan izlerini bulmanın ne kadar güç olduğunu da, objektif olarak kabullenmek gerekir. Diğer taraftan vurgulamak gerekir ki, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Hititliliğin kalbi olarak bilinen Orta Anadolu'da ve hele onun kuzeyinde kalan Kaşka ülkesinde kazılan yerlerin sayısı çok azdır (11) ve şimdiye kadar yapılan surveyler yetersizdir; çünkü Anadolu'daki surveylerin hemen hepsinin, iskân yerlerini mümkün merteye tam olarak bulup tarih araştırmalarında çok

yönlü değerlendirmekten çok, gelecekteki kazılar için yer seçmek gayesiyle yürütülmüş olduğu acı gerçeğine, hiç kimse itiraz edemez. Buna paralel olarak başka subjektif bir tutum da, höyüklerin optik hacim ve fizikî büyüklüğüne bakarak, buraların metinlerde geçen kentlerin sözüm ona en önemlileri olabileceği yaygın kanısıdır ki, Alishar, Karahöyük (Konya), Achemhöyük ve Samsat kazılarında umulan sonuçlar, bu türden yanılgıların belirgin örneklerini vermektedir (12). Hele düz iskânlarla küçük yerlerin kazı ve surveylerde buraları köy tipinde önemsiz yerlerdir diye hemen hiç dikkate alınmaması, daha da acı bir gerçektir. Durum böyle olunca, M.Ö.2.binyıl Anadolu'su, arkeoloji biliminin ve müzelerimizin bize şu anda sunduğu genel manzaraya göre, içinde görkemli saray ve tapınaklarla donatılmış büyük kentlerin yer aldığı, kıymetli ve nadide madenlerden yapılmış takılarla bezenmiş kral, kraliçe, prens ve asilzadelerin mutluluk içinde yaşadığı bir masallar ülkesi gibidir! Oysa ki Anadolu höyüklerinin %95'inden fazlasının boyutları, yukarıda saydığımız "büyük" höyüklerinkinden çok çok küçüktür (13). Hele Mezopotamya höyükleriyle kıyaslandığında, bunların hepsi de çüce kalır. Anadolu, tüm tarihi boyunca, coğrafi yapısı ve doğal kaynaklarının sınırlı olması yüzünden, Eski Dünyanın Babil ve Ninive'si gibi milyonluk kentleri hiç bir zaman bağrında barındıramamıştır. Metinlerin verdiği bilgiler de, 2.binyıl iskân yerlerinin urbanistik veya Grek Polisi kıstas alınarak bakıldığında, "kent" olarak nitelendirilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Çünkü bu yerleşimlerde, kenti kent yapan kuruluş ve yapılardan sadece birkaç tanesi mevcuttur ki, en başta tapınak, kraliyet ailesinin veya onun emrinde çalışan idarecilerin büroları ve malikaneleri gelmektedir. Kısacası, belirli bir kentin metinlerden idarî veya dinî bir merkez olarak bilinmesi, onun illâ da hacim olarak büyük bir yer olmasını gerektirmez. Örneğin, III.Şattuşili'nin överek göklere çıkardığı ünlü Nerik'te belki de Fırtına Tanrısının tapınağı ve birkaç rahip lojmanından başka bir yapı mevcut değildi.

Surveyin asıl amacı, en büyüğünden en küçüğüne kadar mevcut tüm yerleşim merkezleri ve yer üstü buluntularının mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak tesbit edilmesi, envantere geçirilmesi, devirlerinin belirlenmesi ve çağlara göre bir haritaya işlenerek yayınlanması olmalıdır (14). Böyle bir survey ise birkaç kişi ve mütevazî olanaklarla yapılacak bir iş değildir. Survey yaparken motorlu araçları unutmali, mümkün mertebeye ilkel ulaşım araçları kullanılmalı (15) ve artık modern ana yollarla bereketli vadileri terkedip, dağ bayır, yamaç ve sırtlara da tırmanmalıdır. Enformasyon kaynağı olarak yerli halkla ilişkilerde Etnoloji ve Etnografyanın yöntemlerinden yararlanmalı, hava fotoğrafları da değerlendirilmelidir. Anadolu toprakları bugün hâlâ, Mezopotamya'da (16) McC.R.

Adams, T.Jacobsen, Fuad Safar, V.Crawford, McGuire Gibson, H.Wright, H.Nissen, H.Gasche gibi tarihî çevreyi ve yazılı kaynakları iyi bilen, kalabalık ekipli saygın bilim adamlarının yapacakları keşifleri beklemektedir.

Genel olarak söylemek gerekirse, kısa vadede illâ da tüm iskân yerleri kazılacaktır diye bir ilke olmayacağına göre, yukarda belirttiğimiz anlamda gerçekleştirilecek ideal bir surveyden çıkarılacak sonuçlar, büyük külfetlerle yürütülen ve çok pahalıya mal olan kazıların verdiği sonuçlardan daha elverişli ve daha ekonomik olacaktır. Üstelik kazı buluntuları, müzelerimizdeki elverişsiz korunma şartları yüzünden bozulmaktan da kurtulacaktır. Her şeyden önce bu surveyler, insanın ilk kez yerleşik hayata geçtiği Yeni Taş Devrinden itibaren (M.Ö.8.binyıl) M.S.19.yüzyıl Osmanlı Çağına kadar Anadolu insanının geçirdiği tüm evreleri bize açıklayacak, bu topraklarda yaşamış insanların kaderini bir ayna gibi bize yansıtacaktır. Bu veriler yazılı belgelerle birlikte değerlendirildiğinde, en başta tarihî coğrafya sorunları büyük çapta açıklık kazanacak; iskân yerlerinin sıklığına, genişliğine, dağılışına ve birbirlerine olan mesafelere bakarak tarihî yollar, siyasî ve iktisadî durumun ağırlık merkezleri tesbit edilecek ve nihayet gene aynı merkezlerin büyüklüğüne, sayısına ve seramik v.s.gibi maddi buluntuların dağılışına göre de belirli çağlarda nüfus kesafeti, yakın ve uzak bölgeler arasındaki ticarî ve kültürel ilişkiler, yani ülkenin demografik yapısı ile daha nice sorunlara köklü çözüm yolları bulunacaktır (17). Sözü kısası, surveyden çıkarılacak sonuçlar saymakla bitmez. Buna paralel olarak M.Ö.2.binyıl Anadolu Dilleri ile Grek, Roma, Bizans, Selçuk, Arap ve Osmanlı dönemlerindeki toponomik malzeme de sistematik olarak yayınlanırsa, II.binyıl Anadolu'sunun tarihî coğrafyasıyla ilgili problemlerin pek çoğu artık kesin olarak çözülecektir (18).

Tek başına Hitit metinlerinden yer adlarının kesin lokalizasyonuna yarayacak ipuçları ve kıstaslar beklemek, boşunadır (19); çünkü daha önceki çalışmalarımda da vurguladığım gibi (20), bu metinlerde kentlerin konum ve fizikî yapısını tesbite yarayacak bilgi ve gözlemler hemen hiç yoktur. Bu olumsuz ögeye, Anadolu'nun coğrafi konumu dolayısıyla toponomide sık sık ortaya çıkan anane kopukluğu, yani yer adlarının büyük bir çoğunlukla her yeni gelen kavimle birlikte değiştiği de (21) göz önünde tutulduğunda, tüm M.Ö.2.binyıl Anadolu'sunda metinlerden varlığını öğrendiğimiz 2000'in üstündeki yer adından bugün sadece Boğazköy = Hattuşa, Kültepe = Kaniş/Neşa, Açına = Alalah, Cerablus = Kargamış eşitlemesi bir tarafa, geriye kalanların nerede olduğunun bilinmemesi bizi şaşırtmamalıdır (22). Buna dağ, akarsu, göl ve mıntıka adları da

eklendiğinde, konunun ciddiyeti daha da belirginleşir; çünkü tarihî coğrafyanın tarih biliminin en ayrılmaz iki ögesinden biri olduğu, hiç bir zaman unutulmamalıdır.

Böylece surveyin Eski Anadolu tarihi ve arkeolojisi için olan önemini biraz uzunca da olsa vurguladıktan ve bazı eksikliklere dikkati çektikten sonra, şimdi asıl konumuz olan Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde ve Kuzey Anadolu'da durumun konumuz açısından nasıl bir manzara arzettiğine bakalım: Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun aksine bu bölge, pek bilinmeyen nedenlerden ötürü ilk kez Kalkolitik çağda yerleşime sahne olmuştur (23). Bunu izleyen Eski Tunç çağının her üç safhasında da (EBA I-III) çok kesif olarak iskân edilmiştir (24). Bilinen höyük tipi klasik yerleşim yerlerine (25), bugüne kadarki araştırmalarda yeterince dikkate alınmayan düz iskân yerleri de eklendiğinde, bu devir Anadolu'sunun nüfus kesafeti ve sosyal refahı inanılmayacak boyutlara ulaşıyor ve mezarlarda bulunan madenî eserler yeni bir değer kazanıyor. Tüm Anadolu'da olduğu gibi, bu bölge M.Ö.3.binyılın sonlarında büyük bir felâkete uğramış, çok sayıda yer yanmış, yakılmış ve artık bir daha iskân edilmemiştir. Özellikle kendi gezilerim sonucu Çorum ve Yozgat illeri içinde kalan bölgelerden edindiğim izlenimlere dayanarak, eski Tunç çağı sonunda tahripler sonucu terk edilen höyük ve köy tipi düz yerleşim merkezlerinin sayısının insanı korkutacak şekilde çok olduğunu vurgulamak isterim. Bu korkunç olayın nedenleri bilinmemekle beraber, açlık, kıtlık, kuraklık (26), salgın hastalıklar, yeni göçler, savaşçı bir kavmin işgalleri (27) v.s.gibi belli başlı faktörler göz önünde tutulmalıdır. Her göçün illâ da tahripkâr olması gerekmez. Belirli nedenlerden ötürü yakın bölgeler arasında göç veya nüfus kaymasının her zaman var olduğu düşünülmelidir. Eski Hitit çağının sonlarına doğru Kuruştama'luların durup dururken kalkıp, Kuzey Anadolu'da bir yerden Suriye'deki Mısır hakimiyet bölgesine göçtükleri ve iki devlet arasında diplomatik bir sorun yarattıkları unutulmamalıdır (28). Ayrıca savaşlar sırasında öldürülen insanlar hariç, hayatta kalabilenlerden yüzbinlercesinin sürgün veya tutsak (NAM.RA) olarak Hatti ülkesine getirilip, devlet ve tapınağa ait çiftlik ve iş yerlerinde serf olarak çalışmaya mahkûm edilmelerinin, Asurluların deportasyon politikasından pek farkı olmadığı (29 ve bunun da belirli bölgelerde iskân boşlukları yaratabileceği düşünülmelidir. Örneğin, Burney'in surveyler sonucu Eskişehir ovasında M.Ö.2.binyılda, iskân yerlerinin genişlemesi ve artması sonucu, eğer tabir caizse bir nüfus patlaması tesbit etmesi, iç göçler ve demografi açısından çok önemli bir gözlemdir (30). Böyle sağlam bir gözlem sayesinde şimdi, M.Ö.3.binyılın sonlarında yakılan veya tahrip edilen yerlerdeki halkın hiç olmazsa bir kısmının pekâlâ Eskişehir ovasına göçtüğü veya bu bölgenin Hititler devrinde Anadolu'nun ekonomik ağırlık noktalarından birini oluşturduğunu öne sürmek, pek cüretkâr olmayacaktır.

Anadolu'nun gene hemen tamamını etkileyen başka bir felâket te Eski Asur Ticaret Kolonileri çağının sonunda (31) meydana gelmiştir. Keza bu felâketten sonra da birçok Anadolu kentinin ister yakılmış, ister yakılmadan olsun, 2.binyılda artık bir daha iskân edilmediği görülmektedir ki, arkeolojik açıdan en belirgin örnekleri Kültepe, Alishar, Karahöyük, Acemhöyük ve İkiztepe'de karşımıza çıkıyor. Bu felâketin filolojik kanıtını da Kültepe ve Boğazköy metinleri vermektedir; çünkü Kültepe metinlerinden tanıdığımız önemli Eski Anadolu kentlerinin pek çoğu, artık müteakip Hititler çağında yok olmuştur. Bu facia acaba aynı zamanda Asur Ticaret Kolonilerine son veren olay veya olaylar zinciriyle eşdeğer midir; yoksa bugün henüz bilinmeyen nedenlerle Asurlu tüccarların Anadolu'yu terketmeleri sonucu ortaya çıkan ekonomik ve ticarî çöküş ve felâketin bizzat kendisi mi olmuştur, bilemiyoruz. Böyle çok yaygın, amansız ve evrensel sonuçlar doğuran bir felâketin nedenleri, son yıllarda, Anadolu'ya olan meşhur Hitit göçlerini M.Ö.3.binyıla geri götürerek, en başta Alaca Höyük, Horoztepe, Mahmatlar, Eskiypar v.s.mezar buluntularınca temsil edilen Hatti halkının eşsiz sanat eserlerinde haksız yere Hititliliğin Anadolu'da ilk elle tutulur arkeolojik kanıtlarını görme tezine (32); ortaya çıkan bazı yabancı seramik türlerini yeni gelen Hititlere maletme ve hatta bu göçleri taa M.Ö.4.binyılın ortalarına kadar geri götürme çabaları gibi her türlü mantık ve destekten yoksun önerilere rağmen (33), bizzat Hitit göçleriyle Koloni çağında başlayıp, hemen tüm 2.binyıl boyunca devam eden ve Hititlerin Anadolu'da yurt tutma, devlet kurma, tüm Anadolu'yu ilk kez siyasî bir birlik altında birleştirme çaba ve hırslarında da aranmalıdır. Uzak bir ihtimal olarak birkaç kez parmak bastığım bu konu (34), son yıllarda bende giderek bir inandırıcılık kazanmaktadır. Başka bir deyimle, M.Ö.19.yüzyıldan itibaren Anadolu'ya akan Hitit göçleri ve bunun doğurduğu sonuçlar, Mezopotamya'da Sami kavimlerin Sumer kültürüne; Yunanistan'da Akaların Myken kültürüne ve nihayet Latino-Falisk kavimlerin Etrusk kültürüne son vermeleriyle eşdeğerlidir. Eğer Mezopotamya'ya Sami göçleri, Akdeniz Dünyasına da Hint-Avrupa kavimlerin göçleri olmasaydı, buralardaki tarihî olaylar hangi yönde gelişirdi sorusu, bizi uzun spekülasyonlara götürür. Anadolu'nun toprağı, iklimi, kültürleri ve insanlarına ve onların mentalitesine tamamen yabancı olan bu yeni göçmenler, öne sürülen tüm savların aksine, o kadar da insancıl, medeni ve savaştan hoşlanmayan bir kavim değildi. Özellikle yeni yeni devlet kurma dönemine ilişkin bazı metinler, bu boyların önderliğini yapan I.Labarna, II.Labarna (I.Ḫattuşili), I.Murşili gibi ilk kralların hangi ihtiraslarla, nasıl amansız ve vahşice savaştıklarını, büyük Anadolu kentlerinden herbirini nasıl teker teker işgal edip yakıp yıktıklarını bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor.

Anitta metni (35), Zalpa'ya karşı yapılan savaşlar (36), I.Ĥattuşili'nin yıllıkları (37), Urşu'nun kuşatılması (38), Saray Kronikleri (39), I.Murşili'nin Babil, Halep, Anadolu ve Hurri savaşları (40), Telipinu Fermanı (41) dikkatle okunduğunda, uygulanan tüyler ürpertici ve vahşi savaş taktikleri incelendiğinde (42), çok sayıda Eski Anadolu kentinin Hitit işgallerinden sonra varlıklarını niçin yitirdikleri, insanı artık şaşırtmıyor. İbretle incelenmesi gereken en belirgin örnek olarak meşhur Zalpa kentinin (43) kaderi, bu kente karşı Hititlerin yürüttükleri amansız savaşlar ve nihayet onun kesin tahribi verilebilir. Bu talihsiz kente karşı tarihî devirlerdeki ilk savaşlar, Koloni çağının geç safhasında (kârum lb), Kuşşara kralı Anitta'nın, Zalpa'yı önemsiz bir tanrı heykelciği yüzünden işgaliyle başlıyor. Kent halkının, yeni gelen işgalci Hititlere karşı olan kin ve nefreti, taa I.Labarna devrine kadar (M.Ö.1670) izlenebiliyor. Müteakip kral I.Ĥattuşili devrinde yürütülen sayısız entrikalar, Hititli prenslerin kral olarak Zalpa'ya atanmaları, kentin Hitit hakimiyetini kabullenmesine yetmiyor. Kent halkı ve hattâ Hitit asıllı krallar dahi haklı olarak isyan ediyorlar. Defalarca tekrarlanan ve en azından 3 yıl süren amansız kuşatmalar sonucu kent, artık tamamen tahrip edilmiştir. Kral I.Ĥattuşili, Zalpa krallarının asilikleri yüzünden kentin nasıl cezasını çektiğini, sözüm ona belâsını bulduğunu, kendisine naib olarak henüz tayin ettiği torunu ve sonraki kral I.Murşili'ye, kendisine kulak küpesi olsun diye, şu sözlerle dile getirmektedir: **“Zalpa kralı babamın sözlerini bir tarafa atmıştı. Bak işte o Zalpa'nın (halini) gör!”** (44) Metin yeri, galip kralın mağlup kentin harabeleri arasından yağmalayıp, koruyucusu Arinna'nın Güneş Tanrıçasına sıklımadan sunduğu gümüş eşyanın, 3 yük arabasını doldurduğunu yazıyor. Ayrıca bu işgal ve tahripten sonra I.Ĥattuşili, Ĥatra, Ĥemuwa ve Taşhiniya'lılarla birlikte Zalpa halkının da timar ve zeamet (**luzzi ve saḥhan**) muafiyetini de, tüm yalvarma ve yakarmalara rağmen artık kaldırmıştır (45). Böyle bir kentte nasıl yaşanır? Aynı şekilde bir zamanlar Arinna, Nerik ve Zippalanda'lı rahipler ile dokumaçıların sahip oldukları timar ve zeamet muafiyetine de son verilmiştir (46). Eski Anadolu'nun geleneksel büyük kentlerine, din ve kültür merkezlerine karşı askerî işgal ve işkencelere paralel olarak yürütülen iktisadî baskıları, bundan daha iyi gösteren belge olamaz. En güzel örneklerine Alaca Höyük “Kral Mezarları”nda rastladığımız altın ve gümüş eserlerle doruk noktasına ulaşan yerli Anadolu metalürji tekniğinin Hitit işgallerinden sonra yok olması da, herhalde bir rastlantı değildir (47). Hitit savaşlarının vahşeti konusunda kabaca da olsa bir fikir edinebilmek için ayrıca belirtmek gerekir ki, savaş taktikleri arasında kullanılan yöntemlerden ikisi, yani **“tahrip etmek, yıkmak”** (**ḥarnink-,ḥarganu-**) ile **“yıkmak, ateşe vermek”** (**warnu-**) en yaygın olarak kullanılanıdır (48). Buna ilâveten Hitit krallarının yıllıklarında hiç çekinmeden itiraf ettikleri

çapulculuklar sonucu elde edilen eşya, mal varlığı, hayvanlar ve en önemlisi, sayıları yüzbinleri aşan tutsakların listesi de incelendiğinde, bazı bölgelerde karşımıza çıkan nüfus boşlukları ve bir çok kentin terkedilme, yok olma nedenleri artık daha kolay anlaşılıyor. Sözün kısası, Hititlerin yerli Anadolu insanına yaptıkları gaddarlıklar, Kaşkahlılar tarafından abluka altında tutulduğu için Hıapış ve İstahara'lılara ait tarlaların 10 yıl süreyle ekilip biçilmediğini öne sürerek Kaşkahlıları sözüm ona barbarlıkla suçlamak isteyen III.Hıattusili'nin iddialarının aksine (49), düşman kavimlerinin gölgede bırakacak çap ve nitelikte olmuştur.

Çoğunlukla I.Hıattusili devrine tarihlenen arazi başış belgelerinin gösterdiği gibi, yerli halka ait olan topraklar, işgallerden sonra kral tarafından kendi yakınlarına ve sadık bürokratlara dağıılmaktaydı. Yurtlarından kovulan yerli halka karşı kolonist Hititlerin çıkar ve emniyetlerini sağlamak için ise, askerî, mülkî ve hukukî yüksek yetkilere sahip hudut beyleri (**bêl madgalti**) (50) atanmıştı. Bu "hudut muhafaza" komutanlarının pek çoğunun Kaşka bölgesinde görev yapması, bölge için özel bir anlam taşımaktadır. Bu memurların görev ve yetkilerine ilişkin talimatnameler, yukarıda değindiğimiz başış belgeleriyle birlikte değerlendirilip, Kaşkahlılara sınır bölgesinde ticaret yapmanın yasaklandığı (51) ve onların artık Hitit kentlerine de sokulmadıkları (52) dikkate alındığında, işgal edilen bölgelerin nasıl sistematik olarak kolonize edildiği; askerî politika ile sivil idarenin nasıl eşgüdümlü çalıştığı, açıkça kendini gösterir. Kısacası, Kuzey Anadolu'nun, yani Hitit ve Kaşka ülkelerinin askerî işgali ve bunun arkasından kolonize edilmesi, Roma'nın Etrusk topraklarını işgali ile çok yakın benzerlik göstermektedir.

Hitit başkentinin kuzey ve kuzeydoğusundaki Alaca Höyük, Mahmatlar, Horoztepe ve Eskiyapar mezar bulutlarında (53) yer alan eşsiz sanat eserlerini yapan Hıattili ustaların torunlarına ait olan kentlerin birer birer tahrip ve talan edilerek arazilerinin Hititler arasında paylaşılması, siyasî ve sosyal düzeni köktünden sarsmış; alınan sıkı askerî önlemlere rağmen, bölgede bir otorite boşluğu doğmuş olacak ki, özellikle I.Arnuwanda - Aşmunikal (M.Ö.1430'lar) devrinde ve sonraki çağlarda, Kaşkahlıların güneye, Hitit işgalindeki topraklara sarkma hareketleriyle emperyalist Hitit gücüne karşı koyma çabaları gözle görülür elle tutulur şekilde yoğunluk kazanıyor ve Hititleri bundan böyle çok uğraştırıyor. Bu amansız mücadele III.Hıattuşili'nin kurnaz askerî ve siyasî politikasına rağmen, taa imparatorluk çökünceye kadar devam edegelmiştir.

Zalpa,Hitit vahşeti sonucu yok edilen tek Eski Anadolu kenti değildi. İhtirash büyük kral I.Hıattuşili'nin, Anadolu'nun güneydoğusunda

aranması gereken Haşsu (wa), Šanaḫuitta, Uršu, Suriye'deki Halep ve Amik ovasındaki Allaha karşı yönelttiği amansız savaşlar, Zalpa'dakinden daha az şiddetli değildi. Hele Uršu'nun kuşatılması sırasında kralın ısrarkârlığı ve Isparta usulü sertliği Saray Kroniğindeki haberlerle ilişkiye geçirildiğinde, tüyler ürpertici nitelik kazanıyor. Bu savaşlar sonunda, Eski Asurca belgeler, Anitta metni ve Telipinu Fermanı ve benzeri gibi erken Anadolu tarihine ışık tutan ilk yazılı belgelerde karşılaştığımız Haḫḫu, Ḫarkiuna, Haşsu (wa) Ḫupišna, Ḫurma, Kuššara, Landa, Mama, Neša (Kaniš), Puruḫanda, Šalatiwara, Šanaḫuitta, Ullamma, Uršu v.s. gibi büyük Anadolu kentlerinin Hititler çağında ya tamamen yok olduklarını, ya da önemlerini iyice yitirdiklerini görüyoruz. Önemlerini yitirmeyenler, varlıklarını çok değerli kült merkezleri olmalarına borçludurlar (54). Bu arada kabul etmek gerekir ki, bazı hallerde de, III.Ḫattušili'nin nedense pek sevdiği ve bundan dolayı Kaška işgalinden kurtarmak için canını vermek istercesine çaba gösterdiği Nerik örneği gibi, bazı kentler de, bir karşı tepki olarak Kaška işgal ve baskınları sonucu harap olmuştur. Kentlerin hangileri olduğunu, yer üstü buluntularına, yerleşim alanlarının daralmasına, küçülmesine v.s. dayanarak tesbit etmek, teorik olarak mümkün olmalıdır. Oysa, şimdiye kadar yapılan surveylerde bu konulara, yani iskân yerlerinin belirli çağlardaki yayılış sahası ve seramik parçalarına dayanarak ilgili harabenin iskân kronolojisini en azından kabaca, yüzyıllar halinde vermek gibi hususlar gerçekleştirilmemiştir. Bunun her höyük için mümkün olmadığını kabul etmekle beraber, survey raporlarında toplanan seramik malzemesinin de kabaca Orta Tunç (MBA), Genç Tunç Çağı (LBA), Erken/Eski Hitit Çağı, Koloni Çağı, 2.binyıl, 2.binyılın ilk veya ikinci yarısı veya Hitit İmparatorluk Çağı, Demir Devri v.s. gibi çok götürü tabirlerle tarihlenmiş olması, tarihî açıdan çok büyük yanlışlara yol açmaktadır (55); çünkü tarafsız araştırmacı haklı olarak söz konusu buluntu yerinin, birbirinden ayrıcalıklar gösteren Koloni Çağı, Eski Hitit ve İmparatorluk Çağları ve Demir Devrinin başlarından hangilerinde iskân edildiğini kesinlikle bilmek ve buna göre doğru sonuçlara ulaşmak istiyor. Örneğin survey ve sayısız kazı raporlarında yanlışlıkla Eski Hitit olarak vasıflandırılan malzemenin, Hititler ve Hititlilikle hiçbir ilişkisi olmadığı; aksine bunun, Hititliliğin henüz etnik veya siyasi bir varlık olarak yer almadığı (56), kozmopolitik bir karakter arzeden yerli Anadolu kavimlerinin ürettikleri ortak mallar olduğu görülmektedir (57); çünkü belirtmek gerekir ki, Hitit Devletinin kurulduğu tarih olan takr.M.Ö.1670 öncesi Anadolu'sunda "Hitit Sanatı", Hitit seramiği, mühürlerde Hitit üslubu v.s. aramak (58) ve hattâ kârum lb ile çağdaş mezarlıkları onlara atfederek "Hitit mezarlığı", "Hittite Cemetery", "Hethitische Grabfunde" v.s. başlıkları altında yayınlamak (59), akla pek uygun gelmemektedir. (60). Bundan dolayı literatürde Eski Hitit, 2.binyılın ilk yarısı v.s. olarak tarih-

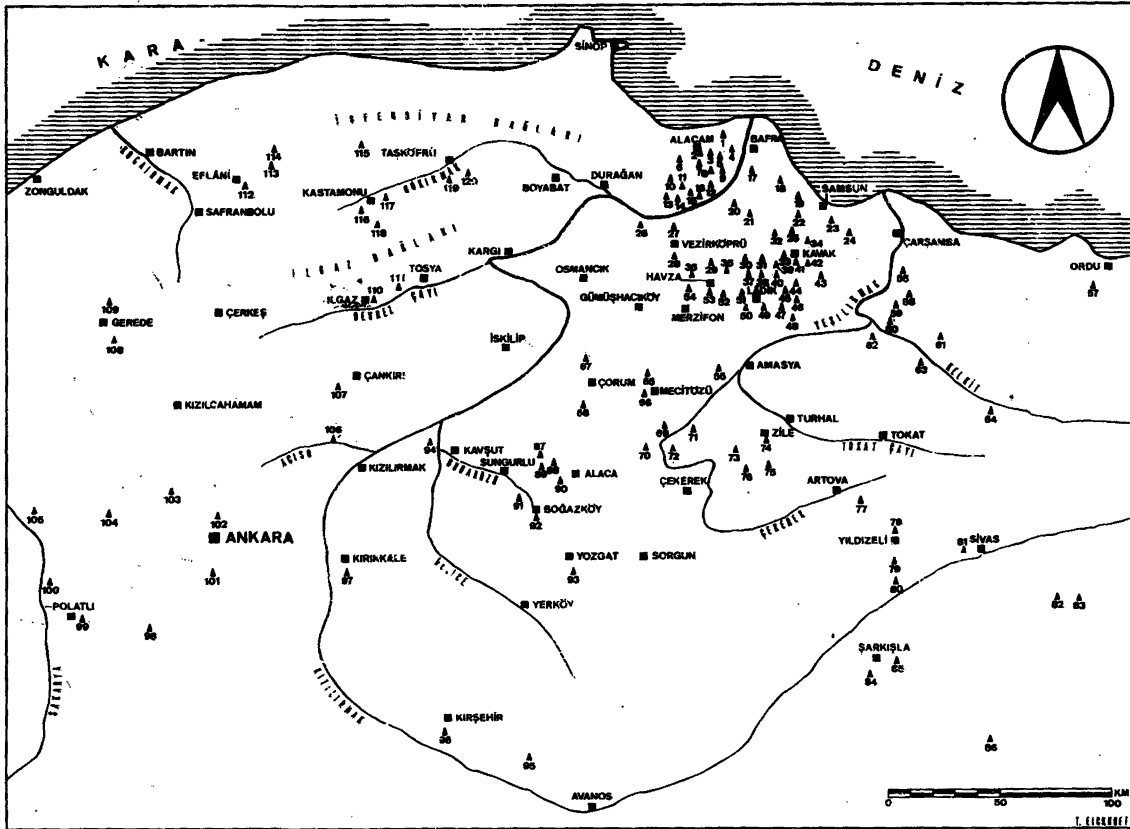
lenen veya kabaca tasnifi yapılan malzeme ve yerleşim yerlerinin pek çoğunu, bu terminolojik hata düzeltilmediği sürece, Hititlerden ayırıp Koloni çağıyla eşdeğ tutmak gerekecektir. Bundan başka, bu sanat eserlerine ve malzemeye de tarihî ve filolojik verilerle uyuşum sağlayan yeni bir ad bulmak kaçınılmaz bir sorundur. Asur Ticaret Kolonileri bu sanatın temsil edildiği tüm bölgeleri kapsamadığından, bir “Koloni Devri Sanatı”ndan söz edilemez. Şimdilik belki de “**Erken Beylikler Devri Sanatı**” tabirini kullanmak, en uygunu olacaktır (61).

Asıl Eski Hitit dediğimiz devrin (M.Ö.1670-1400) malzemesi, sanatı, mimarisi ve yerleşim merkezleri nedir gibi bir köklü bir soruya ise şu andaki araştırmaların ışığı altında uygun bir yanıt vermek olanaksızdır (62). Bu tür sorunlara geçerli bir çözüm yolu bulabilmek için, önce Hitit seramiği denen nesnenin, tıpkı Myken seramiğinde olduğu gibi (63), kırk kırk yarıncasına incelenmesi gerekir. Ancak her Myken kabı bulunan yerde bir Myken yerleşmesi olabilemiş gibi ciddi bir yanılgıya Hititlerle ilgili olarak ta düşmek için, söz konusu seramik türünün, mevcut diğer mallara olan orantısı da her halikârda belirtilmelidir (64). Bundan başka, belirli bölge ve kentlerin pek çoğunun M.Ö.2.binyılın ikinci yarısında, yani asıl Hitit İmparatorluğu Çağında terkedilmiş olduğunu; iskân edilenerin de az sayıda bir nüfus barındırabilmiş olduğunu bilmek, ilgili bölge veya kentlerin iskân tarihi açısından çok önemlidir ki, buna örnek olarak Bafra ovası ve Havza bölgesi gösterilebilir (65). Ancak tüm bölgeler için böyle kesin sonuçlar alındıktan, eski kazılardan elde edilen malzeme ve sonuçlar yeniden gözden geçirilip tarihlendikten sonradır ki, Anadolu’nun demografik yapısı hakkında detaylı çalışmalara geçilebilecektir. Örneğin eskiden beri bir Hitit merkezi olarak bilinen Dündartepe’nin (66) M.Ö. 2.binyılın ikinci yarısında iskân edilmemiş olmasından (67) çıkan sonuç, paha biçilmez değere sahiptir. Benzer örnekler daha pek çoktur, bunların bulunup ortaya çıkarılması gerekir.

Orta ve Kuzey Anadolu’da yer üstü araştırmaları sırasıyla H.H. von der Osten (68), E.Forrer (69), K.Bittel (70), G.Jacopi (71), İ.K.Kökten (72), C.A.Burney (73), F.Cornelius (74), D.French (75), U.B.Alkım başkanlığındaki İkiztepe kazı ekibi (76) ve Hollanda’lı bir ekip (77) tarafından gerçekleştirilmiştir. Harita 1’de sunulan yerleşim merkezleri toplanırken, kazı raporları dışında kalan başkaca kaynaklar da kullanılmıştır (78).

Harita 1'deki M.Ö.2.binyıl İskân Yerlerinin Listesi:

1- İkiztepe	40- Salur Höyük (Yüktepe)
2- Gökçeboğaz Tepe	41- Güneytepesi
3- Dede Tepe	42- Hacı Baba Tepesi
4- Şirlek Tepe	43- Dingilkalecik Tepesi
5- Bedeş	44- Kaletepe
6- Sivritepe	45- Tombul Tepe
7- Tödüğün Tepe	46- Köyiçi Tepesi
8- Tepe Tarla	47- Devşerkaya Tepesi
9- Hacı Baba Tepesi	48- Kilise Tepesi
10- Paşaseyh	49- ---
11- Elmacık Tepe	50- Dedealtı Tepesi
12- Azay Tepe	51- Kümbet Tepe
13- Katırdamı Tepecik	52- Beylikköy
14- Karaseyh Tepesi	53- Patlangıç Tepe
15- Ömer Usta Çiftliği	54- Belalan Tepe
16- Tepecik	55- Doğantepe
17- Kelbeş Tepe	56- Tümbül Tepe
18- Tepecik	57- Ordu
19- Göktepe	58- Karayaka
20- Aşağı Tepe	59- Çoban Tepe
21- Bakırdere Tepecik	60- Boğaz Kesen
22- Dedeüstü Tepe	61- Tepecik
23- Dündartepe.(Öksürük T.)	62- Untepe
24- Tekkeköy	63- Horoztepe
25- Bağ Tepesi	64- Niksar Yakınındaki Höyük
26- Doğan Tepe	65- Kuşsaray
27- Höyük Tepe	66- Kuşsaray Yakınındaki Höyük
28- Keltepe	67- Büğat
29- Şeyhsafi	68- Melikgazi
30- Hakim Tepe	69- Höyük (Çekerek kuzeyi)
31- Cin Tepe I-III	70- Kale
32- Güney Tepesi	71- Çerkez Höyük
33- Kaledoruğu Tepesi	72- Kazankaya
34- Kaleyeri Tepesi	73- Köyüstü
35- Kuşkonağı	74- Kalehöyük (Zile)
36- Çeş Tepe	75- Maşat yakınındaki Höyük
37- Ay Tepe	76- Maşat
38- Taşkaraca Ören Tepe	77- Bolos Höyük (Aktepe)
39- Danabasan Tepesi	78- Yenihan

ORTA VE KÜZEY ANADOLU'DA
M. Ö. 2. BİNYIL ("HİTİT") İSKÂN YERLERİ

A. ÜNAL 1985

İŞARETLER: ■ MODERN YER ADLARI
▲ ESKİ İSKÂN YERLERİ

79- Arkas	100- Gordion
80- Höyük (Yıldızeli yakını)	101- Karaođlan
81- Topraktepe (Sivas)	102- Balıkhisar
82- Çukurtarla Höyük	103- Bitik
83- Höyükdeđirmeni	104- Ilıca
84- Şarkışla	105- Dikmen Höyük
85- Dövk	106- İnadık
86- Sıçan Höyük	107- Dümenli
87- Demirciçeşme (Yeniköy)	108- Halaşlar
88- Alaca Höyük	109- Nühüren
89- Çelebibađı	110- Salınan Höyük
90- Eskiyyapar	111- 54.Kim.208 Tepe
91- Beşkı	112- Semercitepe
92- Boğazköy (Hattuşa)	113- Ören Höyük
93- Çengeltepe - Mercimektepe	114- Çengelli
94- Kaleboynu	115- İmren Tepe
95- Hacıbektaş	116- Tepecik
96- Kırşehir	117- Taşköprü Yolu Höyük
97- Kırıkkale	118- Tepecik (Kamuk)
98- Gâvurkale	119- Urgancı
99- Polatlı	120- Karacaođlu

Kabaca Polatlı, Kırıkkale, Yerköy, Şarkışla hattının kuzeyinden geçip Karadeniz sahillerine kadar uzanan ve aynı zamanda Hitit Devletinin nüvesi ile onun başkenti Hattuşa'yı da kapsayan bu geniş bölgedeki "Hitit" yerleşim merkezlerinin toplam sayısı 116'dır (bk. harita 1 ve ektaki liste). Yukarda değindiğimiz terminolojik güçlüklerin ışığı altında, sadece Koloni çağı malzemesi verdiği halde, yanlışlıkla "Hitit" olarak vasıflandırılan buluntu yerlerini bu toplamdan çıkarmak gerekir ki, bunlar arasında en azından bizim görebildiğimiz kadarıyla Alişar'ı (79), hiçbir gerekçe göstermeden Zalpa ile eşitlenmek istenen İkiştepe (80) ile gene Bafra ovasında yer alan daha birçok yeri sayabiliriz. Buna karşın, surveylerin genellikle vadi tabanlarında ve ana yollar boyunca yapıldığı (81), dağlık, ormanlık ve sarp bölgelere girilmediği veya buraların tamamen taranmadığı göz önünde tutulduğunda, bu rakamın gerçek durumu yansıtmadığı görölür. Adı geçen bölgenin tüm sathını kapsayan daha itinalı bir surveyle bu sayı pekâlâ iki, hattâ üç misline çıkarılabilir. Tüm bu eksiklik ve yanıltıcı durumlara rağmen, Anadolu'nun bu bölgesinin iskân tarihiyle ilgili kaba taslak istatistik bir bilgi verebilmek için, bu yerlerin hepsini harita 1'de ve ek listede yayınlıyoruz. Bu yerlerden 75 tanesi, genel olarak Kaşka ülkesi olarak bilinen Çankırı, İskilip, Gümüşhacıköy, Amasya hattının kuzeyinde yer almaktadır. Buna karşın, geniş anlamda Kaşka

bölgesi içerisinde, Kaşka-Hitit tampon bölgesi de dahil, E.von Schuler'in tesbit ettiği yer adlarına (82) Maşat (83) metinlerindeki de eklendiğinde, yaklaşık 200 adet yer adı mevcut olduğu görülür (84). Şimdi ortaya çıkan bu çelişkili tabloyu daha da inanılmaz bir hale getirmek için, Hitit metinlerinin genelde savaş yapmayan, isyan etmeyen, dinî, idarî ve ekonomik açıdan pek önemi olmayan yer adlarını zikretmediklerini anımsatmak yeterlidir. Kaba bir tahminle gene bu rakamı iki veya üç misline çıkaracak olursak, gerçekte mevcut olan 400-600 yer adından demek ki günümüze kadar ancak 150-225 yerleşim yerinin izleri kalabilmiş; yani ya tüm M.Ö.2.binyıl yerleşim merkezlerinin yarısından fazlası herhangi bir iz bırakmayacak şekilde yok olmuş, ya da surveyler bunları henüz keşfedememiştir.

Başka bir sorun da, bu yerlerden kaç tanesinin gerçek anlamda Hitit olduğu, yani Hitit siyasi hakimiyeti altında bulunmuş olduğudur (85); her dört yöne doğru da Hitit veya Kaşka hakimiyet sınırlarını kesinlikle tesbite yarayacak ipuçları elimizde mevcut değildir. Kaşkahların Karadeniz sahillerinde oturup oturmadıkları dahi bilinmemektedir. Gerçek anlamda Hititli diyebileceğimiz bir bulutu ele geçmemiş olmasına rağmen, Hitit hakimiyetinin buralara kadar uzandığını öne sürmek, tarihî gerçeklerle ne derece uyuşum içindedir, bilemiyorum (86). Diğer taraftan son yıllarda üzerinde haddinden fazla durulan Hatti kökenli yapı rituali KUB XXIX 1'de saltanatın denizden gelmiş olduğunun belirtilmesi, Hititlerin taht ideolojisini yansıtan bir dogma olmadığı gibi, çok da efsanevidir. Telipinu Fermanına göre I.Labarna ve I.Ḫattuşili'nin denizi sınır yapmış olmaları, bu denizle illâ da Karadeniz'in kastedilmiş olduğu anlamını taşımaz. Son olarak Zalpa metninde 30 oğlan çocuğun "Zalpa ülkesinin denizine" taşınmış olduğu efsanesi, ne Zalpa'nın Kızılırmak'ın denize döküldüğü yerde olduğunu, ne de erken devirlerde Hititlerin buralara kadar geldiklerini kanıtlar. Söz konusu 30 çocuk ile gene 30 adet kızkardeş ve onların anneleri Kaniş kraliçesi bayanın Hititli olduklarını ve bu efsanenin, Karadeniz bölgesindeki Hitit işgallerinin anılarını yansıttığını kim ileri sürebilir? (87).

Kaşka bölgesi doğuda Azzi-Hayaşa olarak bilinen Hitit vasalı bir devletin topraklarına kadar uzanıyordu ki, bu da yukarı Kara Su vadisi ile Bayburt ve çevresi demek olacaktır.

Kaşkahların batı sınırlarına gelince; E.Cavaignac'ın bir zamanlar öne sürdüğü gibi, Kaşkahların batıya yayılmaları Kuzey Ege sahillerine kadar ulaşmasa bile, aşağı Kızılırmak'ın batısında kalan kesimde, yani Kastamonu, Sınop ve oradan batıya, Bartın, Zonguldak, Bolu ve hattâ İzmit'e

kadar uzanan bölgede Kaşkahlıların oturmadıklarını kanıtlayacak hemen hiç bir ipucu yok gibidir. Böyle bir görüşe karşı koyacak ilk delil, şimdiki bilgilerimize göre Adapazarı ve Düzce ovalarının Helenistik çağ öncesi buluntu vermemesidir (88). Ancak bu durum, bataklık ovalar için geçerlidir ve engebeli, dağlık arazi henüz yeterince araştırılmış değildir.

İnandık, Kuşsaray ve Maşat kazılarıyla Bütet mezarlık buluntuları, şimdiki bilgilerimize göre Hitit hakimiyet sahasının en kuzey hattını bize kaba taslak vermektedir. Ayrıca, o zamanlar sabit bir sınır olmadığını; bunun her devir ve kral zamanında sürekli değiştiğini unutmamak lâzımdır. Gerçekten Harita 1'e bakıldığında, güneyde İnandık, Kızılırmak (Hüseyinli), Bütet, Kuşsaray, Zile, Artova ile kuzeyde Devrez çayı, Kargı, Vezirköprü, Merzifon, Lâdik ve Kelkit ırmağı arasında kalan çok geniş bir bölgede, herhangi bir iskân olmadığı, hemencecik göze çarpıyor. Batıdan doğuya doğru yer alan ve hemen hepsi de 2000 metreden yüksek olan Geçmiş dağı, Çal dağı, Tavşan dağı ve Akdağ bir tarafa bırakıldığında ve o zamanlar Anadolu'sunun nüfus azlığı göz önünde tutulduğunda dahi, bu kadar genişçe bir alanın boş olduğu düşünilmez (89). Bundan dolayı bu uzun, geniş ve zikzaklı koridorda çok az bir ihtimalle ya Kaşka-Hitit tampon bölgesini aramak, ya da henüz tamamen araştırılmadığını kabul etmek gerekecektir. Prof.T.Özgüç'ün Kaşkahlıların Maşat'tan pek uzaklarda oturmadıkları savının doğruluğu, ilerde bu boş koridorda yapılacak araştırmalara bağlıdır. Ne var ki, Maşat mektuplarında oldukça sık geçen "düşman" sözcüğüyle yalnız Kaşkahlıların kasdedilmiş olabileceği varsayımından hareket edildiğinde Özgüç'ün bu fikrine katılmak gerekir. Böylece görülüyor ki, başkent Hattuşa'nın hemen 150-200 klm. kuzey ve kuzeydoğusunda Kaşka bölgesi başlıyordu. Hitit hakimiyet sahasını daha da kuzeylere, Vezirköprü ve aşağı Yeşilirmak vadisine kadar kaydırmadan önce, buralardaki Hitit varlığının kanıtı olarak gösterilen Oymaağaç, Kilise-tepe ve Salur höyüklerinin (90) arkeolojik açıdan iyice araştırılması gerekir.

Şimdiye kadarki coğrafya araştırmalarında Hakkı, İştahara, Nerik, Pala-Tumana (91), Tiliura (92) v.s. gibi önemli Hitit kent ve eyaletlerinin de iskândan arı bu bölgede arandığı göz önüne alındığında, Hitit coğrafyasının ortaya koyduğu sorunların boyutları bir kez daha belirginleşiyor. Örneğin, H.Ertem'in Pala-Tumana ile ilgili değerli araştırmasında (93) Devrekâni, Kastamonu ve Taşköprü'nün kuzeydoğusuna, yani Gökirmak vadisine yerleştirdiği çok sayıda kentin bulunduğu bölgede ve Tumana'yı yerleştirdiği Kastamonu civarı ile Pala'yı aradığı Osmancık-Saray kasabaları arasında da iskân boşluğu olduğu, haritamıza göre açıkça göze çarpmaktadır. Bu durumda, Coğrafya araştırmalarında, maddî

kalıntı vermeyen yer ve bölgelere Hitit kentleri lokalize etmemek gibi hemen akla gelebilecek geçerli bir ilke koymadan önce, defalarca belirttiğimiz gibi, survey sonuçlarının çok eksik olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim biz daha bu yanıltıcı tablonun, yani geniş iskân boşluklarının varlığından henüz habersizken, III.Hattuşili ile ilgili olarak yaptığımız doktora tezimizde, araştırdığımız çağın tarihî olaylarına uygun coğrafi bir ortam ararken, yer adlarını belirli, sabit noktalara koymaktan çok, kabataslak genişçe bölgelerde aramayı yeğlemiştik (94). Yeni yeni metinler, kazılar ve surveyler yardımıyla bu olumsuz tablo değişmedikçe, tarihî coğrafya araştırmalarında bizim uyguladığımız bu yöntemin en sağlıklı, en ehvenişer yol olarak kullanılmaya devam etmesi gerektiği de, akla en yakın olanıdır.

Son olarak, araştırma bölgemiz için Hititçe metinlerden bilinen önemli dağ ve akarsu adlarının nerelere tekâbül ettiği de önemli sorunlardan bir tanesidir. Bunlardan en önemlileri olan Adadağ Haḫarwa (95), Ilgaz dağları Kaşşu (96); akarsulardan Çekerek Kummeşmaḫa (97), Daḫašta (98), Zuliya (99), Delice Zuliya (100), Devrez çayı Kummeşmaḫa (101), Gökırmak Daḫara (102), Kelkit Irmağı Daḫara (103), Kızılırmak Maraşantiya (104), Kırmir Çayı Ḥulana (105), Sakarya Şahiriya (106) veya Şiyanda, Yeşilırmak Azzi (107), Kummeşmaḫa (108), Zuliya (109) ve nihayet Yıldızlırmak ta Maraşantiya ile eşitlenmektedir ki, bu sonucusunu KBo XXIII 27 Öy.II 28vdd. da pekiştirmektedir.

Bölgedeki tüm diğer coğrafi yer adlarının nerelerde arandığını, değişik araştırmalara göre burada vermedik ve vermeye de gerek yoktu (110). Eğer verseydik, ortaya çıkacak tablo, dağ ve akarsu adlarındakinden daha renkli olurdu; çünkü belirtmek gerekir ki, hemen her tarihçi ve Hititolog, araştırmalarında kendi coğrafyasını kendine göre yapmaktadır. Mutlak olarak herkesin istisnasız kabul ettiği ortak çıkış noktaları maalesef yok denecek kadar azdır. Yukarda verdiğimiz genel bilgiler, araştırmacıların bu tutumlarını haklı göstermeye yeterlidir; çünkü, yukarda değindiğimiz gibi, hem surveyler, hem de metinlerin eski kentlerin sayısı, konumu, yapısı v.s. hakkında verdiği bilgiler yetersizdir. Böylesine eksik ve hatalı iki kaynağa dayalı bir bilimsel araştırmanın, araştırmacı ne kadar objektif olursa olsun, bizi hangi ölçüde mutlak sonuçlara götürebileceği, daha uzun süre tartışılacaktır. Bu tür kısır döngülerden kurtulmak için, iğneyle kuyu kazar gibi tek tek yer adlarını araştırmaktan ve birkaç yerde kazı yapmaktan çok, yaygın ve detaylı surveyler vasıtasıyla Anadolu'yu karış karış tarayıp, tüm yer altı ve yer üstü iskân yerlerinin ve tarihî varlıklarının bir envanter ve atlasını yapmalıyız.

DİPNOTLAR

- (1) Maden zenginlikleri arasında en başka demir, bakır, kurşun ve gümüş gelmektedir, bk. P.S.de Jesus, The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia, 2 cilt (1980); Türkiye Madeni Envanteri, MTA yayınlarından No.179 (1980) ve MTA Türkiye Ekonomik Maden Yatakları Haritası (1981).
- (2) Bk. Oğuz Erol, Die natürliche Gliederung der Türkei. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe A Nr. 13 (1983) 103-118 .
- (3) İlgili literatür A.Ünal, Belleten 180 (1981) 436 a.n.23'te verilmiştir. Ayrıca bk.SMEA'da çıkacak makalemiz.
- (4) K.Bittel, Die Hethiter (1976) 54 ve aşağıda s.18 ve a.n.86.
- (5) V.Haas, MDOG 109 (1977) 15vdd. ve Ünal, loc.cit.
- (6) Bk. aşağıda s.18.
- (7) Dr.Mehmet Özdoğan'ın örnek bir şekilde yürüttüğü surveyler sonunda Trakya'nın da M.Ö.2.binyılda iskân edilmediği anlaşılmıştır; meslekdaşımızın 1984'te Münih Üniversitesinde verdiği konferans.
- (8) G.F.del Monte-J.Tischler, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte, FGTC 6 (1978)'deki yer adlarının sayısı 1600 civarındadır. Bunlara Kültepe ve Maşat metinleri ile diğer kaynaklardakiler de eklendiğinde, ortaya bu 2000 yuvarlak rakamı çıkıyor.
- (9) Mezopotamya höyüklerinin rüzgar, kum fırtınası, yağışlar, erozyon v.s. sonucu şekil değiştirmesi, yok olması hakkında bk. K.Kohlmeyer, MDOG 113 (1981) 53vdd.
- (10) Krş. J.Yakar-Garzon, Expedition 18 (1976) 43-47; H.Alkım, Beitrage zur Altertumskunde Kleinasiens Festschrift K.Bittel (1983) 13vdd.
- (11) Kazıları yapılan gerçek anlamdaki Hitit merkezleri yalnızca şunlardır: Alaca Höyük, Boğazköy, Eski- /apar, İnandık, Maşat.
- (12) Krş. Maşat hafirinin "bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan Aktepe" (= Bolus) (harita 1'deki 77 nolu yer!) höyüğüne olan aşırı ilgisi ve burada J.Garstang'a dayanarak Hitit kenti Zippalanda'yı görmek istemesi, T.Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (1978) 38, özellikle 39. Bu höyüğü Nerik zannedip, orada kazı yapmak isteyen meslekdaşlarımız da vardır.
- (13) Krş. R.Naumann, Architektur Kleinasiens 2 (1971) s.213'deki tablo.
- (14) En güzel örnek, J.Mellaart'ın Konya ovasında (AnSt.4, 1954, 175vdd.; 11,1961, 159vdd.;13,1963, 199vdd.), C.A.Burney'in Eskişehir ovasında (AnSt.6,1956,179vdd.) ve D.French'in Kuzeybatı Anadolu'da yaptıkları surveylerdir (AnSt.15,1965, 177vdd.;17, 1967, 49vdd.; 19,1969,41vdd.).
- (15) Rahmetli Prof.İ.K.Kökten birçok gezilerini merkep sırtında yapmıştır.
- (16) Mezopotamya'da yapılan surveylerin kısa bir tarihçesi için bk. P.Calmeyer, BiOr.24 (1967) 330 vd.
- (17) Mezopotamya'daki survey sonuçları McC.Adams'ın kitapları, Land Behind Baghdad.A History of Settlement on the Diyala Plains (1965) ve Heartland of Cities (1981)'de doruğuna ulaşmıştır. Survey sonuçlarının bir filolog ve tarihçi açısından genel değerlendirilmesi için bk.en son J.A.Brinkman, JNES 43 (1984) 169-180. Anadolu için bunlarla uzaktan veya yakından kıyaslanabilecek bir çalışma maalesef mevcut değildir;zorunlu olarak bk B.Landsberger, Belleten III (1939) 225vdd.;R.Naumann, Architektur Kleinasiens s.208 vdd.; E.Jewell, The Archaeology and History of Western Anatolia During the Second Millennium B.C. (Doktora Tezi, Pennsylvania 1974).
- (18) Krş. L.Robert, Noms Indigènes dans l'Asie-Mineure Gréco-Romaine I (1963); H.Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini (1973); G.F.del Monte-J.Tischler, Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte (1978).
- (19) A.Ünal, Belleten 180 (1981) 451.
- (20) A.Ünal, Belleten 163 (1977) 424vd.; Belleten 175 (1980) 475vd.; Or.52 (1983) 166vdd.
- (21) Özellikle Kızılırmak kvasi içindeki bu anane kopukluğu dikkat çekicidir, bk. E.Akurgal, apud K.Bittel, Griechenland, die Aegaeis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12.bis zum 9.Jh. v.Chr. (yayınlayan S.Deger-Jalkotzy) (1983) 65.Bu oluşum maalesef henüz bitmiş değildir; bazı yanlış tasavvurlar sonucu yer adlarının değiştirilmesi eylemi hâlâ devam etmektedir, krş. en başta İçişleri Bakanlığınca yayınlanan Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler (Ankara (1971); Yeni tabii Yer adları (1977).

- (22) Ünal, Belleten 180 (1981) 451.
- (23) Kuzey Anadolu'nun Geç Kalkolitik çağa kadar iskân edilmemiş olmasını K.Bittel burasının sık ormanlarla kaplı olmasına bağlamaktadır, Die Hethiter (1976) 28.
- (24) J.Yakar-A.M.Dinçol, Tel Aviv 1 (1974) 85vdd.; Yakar, Tel Aviv 2 (1975) 133vdd.
- (25) Anadolu höyüklerinin oluşumu, yapısı, tipi ve Türkçe adları için bk. H.H.Von der Osten, Anadolu Araştırmaları I (= JKF III) (1955) 1-17.
- (26) Meşhur kaybolan tanrı Telipinu Efsanesinde, Hatti dünyasında vukubulmuş aşırı bir kuraklığın anımsanmasını görmek mümkündür, Ünal, Belleten 163 (1977) 431.
- (27) Bu konuda bk. A.M.Jasink, Movimenti di popoli nell'area Egeo-Anatolica III-II millennio a.C.: Studi e Manuali di Archeologia I (1983) 22 vdd.
- (28) A.Ünal, RIA 6 (1983) 373.
- (29) Ünal, Or.52 (1983) 165 ve a.n.6-7.
- (30) AnSt.6 (1956) 181.
- (31) Kârum lb tabakasının sonu, yani M.Ö.yaklaşık 1750'ler.
- (32) K.Bittel, Die Hethiter (1976) 54.
- (33) Bk. J.Mellaart, I.Singer, G.Steiner ve J.Yakar'ın Journal of Indo-European Studies 9 (1981) 135vdd., 119vdd., 150vdd., 94vdd.'da adeta yarışmasına birbirlerini destekleyen görüşleri. Mellaart böylece daha önceleri birçok kez vurguladığı ve seramiğe v.s. dayanarak Luwileri Trakya üzerinden, Hititleri de doğudan Anadolu'ya getiren tezini terketmiş oluyor, bk.en son CAH 3 1/2 (1971) 363vdd., 408vd.
- (34) Belleten 180 (1981) 440vd.; RIA 6 (1983) 380vd.
- (35) E.Laroche, CTH nr.1.
- (36) CTH nrr. 2,3.
- (37) CTH nr.4 ve 13. İlk metnin savaş tekniği hakkında bk. Ph.H.J. Houwink ten Cate, Anatolica 10 (1983) 91vdd.Şimdiye dek tarihlenmesi kesin olmayan nr. 13'teki fragmenter metinler, haklı nedenler gösterilerek A.Kempinski ve S.Koşak tarafından I.Ĥattuşil devrine tarihlenmektedir, bk.Tel Aviv 9 (1982) 87vdd. CTH nr.4'teki literatüre ek olarak bk. C.Melchert, JNES 37 (1978) lvd.; T.R.Bryce, The Major Historical Texts of Early Hittite History (1982) 49vdd.; A.Kempinski, Syrien und Palaestina (Kanaan) in der letzten Phase der Mittelbronze IIB-Zeit (1650-1570 v.Chr.) 16vdd.
- (38) CTH nr.7, bk.Kempinski, op.cit.s.35vdd.
- (39) CTH nrr.8,9.
- (40) CTH nrr.10-12, 14, 15-17.
- (41) CTH nr.19, bk.Bryce, op.cit.s.131vdd.Metin şimdi standart olarak I.Hoffmann tarafından yayınlanmıştır. Der Erllass Telipinus, Texte der Hethiter 11 (1984).
- (42) A.Ünal, Or.52 (1983) 164vdd. ve SMEA'da baskıda bulunan makalemiz. Chicago Üniversitesinden Prof.H.A.Hoffner'in Bay R.H.Beal'in kendi yanında Hitit askerî teşkilatı hakkında (The Hittite Military) doktora çalışması yaptığını bize bildirmesi üzerine, biz bu iki etüdümüzden sonra bu konudaki çalışmalarımıza artık son vermiş bulunuyoruz.
- (43) Biz Bafra ovasındaki İkiztepe'nin Zalpa olduğuna inanmadığımızdan (bk.yukarda s.1 ve a.n.3), bu Zalpa ile Güneydoğu Anadolu'daki kent in kasdedildiğini zannediyoruz.
- (44) Yani, ceza olarak Zalpa'yı nasıl harap ettiğimizi kendi gözlemlerini gör! Metnin devamında Ĥaşšu (wa) ve Halep kentlerinin de aynı akibeti paylaştıkları belirtiliyor, KBA III 27.28-31.
- (45) Hitit Kanunları, madde 54.
- (46) Hitit Kanunları madde 50,51.
- (47) Eski Anadolu madenciliğiyle ilgili çalışmalar son yıllarda yoğunluk kazanmaktadır, bk. Ashhan Yener, Anatolica 9 (1982) 33-75; 10 (1983) 1-15. Hitit metinlerine göre demir konusunda bk. Sedat Erkut'un basılmamış doktora teziyle detaylı olarak J.Stegelová,, Annals of Náprstek Museum 12 (1984) 71-168.
- (48) B. Yukarda s.9 a.n.42'de verdığımız bibliyografya.
- (49) Ĥattusili metni II 14 vd.
- (50) E.von Schuler, HDA, AfO, Beiheft 10 (1957, yeni baskı 1967) 41 vdd.
- (51) E.von Schuler, Die Kaškaer (1965) 98; H.Klengel, AfO 6 (1979) 72vd.
- (52) KUB XXI 29 Öy.II 6vdd.
- (53) T.Özgüç tarafından Belleten 175 (1980) 459 vdd.'ında yayınlanan benzer madeni eserlerin gösterdiği gibi, bu buluntu yerlerinin sayısı ilerde daha da jartacaktır.
- (54) Krş. A.Archi, SMEA 22 (1980) 7-19.
- (55) Bu güçlüklerle ilgili olarak bk. C.A.Burney, AnSt.6 (1956) 189-192. Burney burada MBA ile LBA ile Demir Devri malzemesini ayırdetmedeki güçlüklerle değiniyor.

- (56) Biz burada Koloni çağında Hititlerin etnik bir azınlık olarak Anadolu'da var olduklarını kabul etmekle beraber, Hititlerin bu devirdeki siyasi rolünü abartan, hattâ İhtit öncesi Anadolu beyliklerinin tümünü "Eski Hitit Süllâleleri" olarak değerlendiren görüşe (bk. F.Könel, Cumhuriyet'in 50.Yıldönümü Anma Kitabı 1974, 410vdd. ve daha önce Eski Anadolu Tarihi 1962, 67vd.) katıyiyetle katılmadığımızı belirtmekle yetiniyor ve şimdilik bu polemik konuya girmekten kaçınıyoruz (krş. RIA 6, 1983, 380).
- (57) E.Akurgal Koloni Devri Anadolu sanatında yerli Hattilerin rolünü haklı olarak vurgulamaktadır, Die Kunst der Hethiter (1961) 13vdd. Anonim sanat eserlerinin belirli kavimlere aidiyeti ve bu kavimlerin erken Anadolu tarihindeki rolleri v.s.değerlendirilirken, özellikle biz Türk araştırmacıların çok dikkatli olmamız; farkında olmadan bazı pan-indocermen akımlara bayraktarlık etmeme gerekir. Bu tür kavram kargaşalığının, ırk ve dil açısından Hititler ve Hititlilikle hiç ama hiç ilişkisi olmayan yerli Anadolu halkı Hattilerin ürettikleri Alaca Höyük Kral Mezarları buluntuları, Ankara'nın Sıhhye Meydanındaki bir amf dolayısıyla tartışılıp değerlendirilirken, halkımızın bazı kesimlerinde nasıl infial yarattığına; bundan dolayı da en başta sayın Akurgal olmak üzere (Milliyet 8.11.1977 ve aynı yazının Belleten 162,1977,419-421'deki tekrarı) bazı aydınlarımızın buna nasıl karşı koymaya çalışıklarına, uzun yıllar tanık olduk ve olmaktayız. Eğer Türkiye'de Türkler öncesi tarih ve sanatı kabul etmeyen küskün bir ortam yaratmak istemiyorsak, belirli gerçekleri açıkça ortaya koymamız gerekir. Hititler Türk müydü v.s. gibi uzun yıllar süren ve kısır polemiklere konu olan soruları artık aldatmacaya kaçmadan, Atatürk'ün tarih tezi ilkeleri doğrultusunda mertçe yanıtlamalıyız. Deneyimler, bir takım didaktik yanıltmacalar aracılığıyla savunulmak istenen, savunucuların dahi pek içten inanamadıkları bazı görüşlerin maya tutmadığını göstermektedir.
- (58) Bu görüşü savunan araştırmaların sayısı pek fazladır. Biz burada bazı örnekler vermekle yetineceğiz: K.Hittler, Historia 1 (1950) 276vdd.; Historia, Einzelschriften 7 (1964) 122; RIA 4 (1972-75) 375vdd.; T.Özgüç, Ausgrabungen in Kültepe (1950) 216vdd.; Anatolia 7 (1963) 25vdd.; 8 (1964) 28vdd.; S.Alp, DTCFD 10 (1952) 242vdd.; Belleten 182 (1982) 249vd.; H.G.Güterbock, Oriens 10 (1957) 233vdd.; RIA 4 (1972-75) 374 vdd.; A.Goetze, The Bible and the Ancient Near East. Essays in Honor of W.F.Albright (1961) 313vd.; F.Fischer, Die hethitische Keramik von Boğazköy (1963) 10vdd.; K.Emre Anatolia 7 (1963) 87vdd.; N.Özgüç, Kültepe Mühtür Baskılarında Anadolu Grubu (1965) passim; Belleten 162 (1977) 370vdd.; Belleten 170 (1979) 281 vd.; J.G. Macqueen, The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor (1975) 29. "Die Bezeichnung der Monochromen, auf der Scheibe gefertigten Töpferware der mittleren Bronzezeit Zentralanatoliens als 'h (ethitische) Keramik' ist berechtigt, obwohl sie in Schicht IV des oberen Karum von Kültepe lange vor dem Beginn des H (ethitischen) Reiches und zwei Schichten vor den ältesten schriftlichen Belegen (nesisch-) h(eth.) PN auftritt" (Güterbock, RIA 6 s.5374); ".....the central Anatolia in the colony-period is basically Hittite" (Macqueen, loc.cit.); "In this level (Karum IV tabakası kasediliyor A.Ü.) which afterwards bears the name of Hittite..." (T.Özgüç, Anatolia 8, 1964,28vdd.). Buna karşı krş. gene aynı yazarın gerek sayı ve gerekse medeniyet seviyesi bakımından Koloni çağında Anadolu'daki Hitit varlığını küçümseyen tutumu, Anatolia 7, 1963, 25 vd. ve buna rağmen s.37'de ifade edilen görüş: "Orta Anadolu'da her ki Tuşç Devri şehri veya köyü üstünde bir Hitit şehri, bir Hitit köyü vardır." Böyle bir görüş, ancak Karum IV-İb ile çağdaş, yani Asur Ticaret Kolonileri çağı yerli Anadolu halkına ait olan tüm kent ve köylerin, yeni yeni Anadolu'ya göç etmeye başlayan Hititlere maledilmesi halinde geçerli sayılabilir. Hititlerin pek sevdikleri ve dillerini onun adına izafeten andıkları Kanis/Nesa (Kültepe) kentine asıl Hitit çağında acaba ne olmuştur? Nerededir buradaki "Hitit" kenti? Genel Hititlerin siyasi ve ideolojik nedenlerle hanedanlarını geriye götürdükleri Kuşşara kentine ne olmuştur? Bu ve yukarıda s.12'de saydığımız daha nice kentler Hititler çağında artık niye terk edilmiştir? Eğer bu kentler Koloni çağında gerçek anlamda birer Hitit kenti olsalardı, Eski Hitit ve Yeni İmparatorluk dönemlerinde de var olmaya devam etmezler miydi? Bu tutarsızlık, bu kentlerin Koloni çağında Hititlilikle ilişkisi olmaması; aksine, Zalpa örneğinde görüldüğü gibi, bu kent halkı ve krallarının Hititlerin can düşmanları olmalarıyla açıklanabilir. Kültepe belgeleri ve Anitta metninden, bu devirde varlığını tesbit edebildiğimiz en az 22 yerli küçük beylikle hüküm süren hanedanlardan hiç birisi gerçek Hitit adı taşımamaktadır. Bu hanedanların pek çoğu, Hitit hanedamının öncülleri olarak bilinen Kuşşara'lı Pithana ve Anitta da dahil, yerli Anadolu (Hatti) veya Hurri kökenlidir. Bu yerli prensler, politik yayılma ve savaşçılık konularında da sonraki Hititlerden ayrılmaktadırlar; Çünkü Hititlerin başka bir rakip, koeksistens tanımayan yayılmacı askerî politikalarının aksine, bu prensler büyük imparatorluklar kurma hevesine kapılmamışlardır. Birbirleriyle yaptıkları savaşlar küçük çaptadır. İşte bu barış sever tutumları yüzünden Hitit askerî gücüne yenik düşmüşlerdir.
- (59) K.Emre, Yanarlar. Afyon Yöresinde bir Hitit Mezarlığı (1978) 43vdd., özellikle 50.S.51vdd.nda sayılan ve burada tekrar edilmesinde bir yarar görülmeyen mezarlıkların pek çoğu da Hitit öncesi çağlara aittir.

- (60) Bu konudaki düşüncelerimizi ilerde daha ayrıntılı bir şekilde yayımlayacağız, Şimdilik SMEA'da baskıda olan makalemizin 32 nolu alt notuna bakınız.
- (61) Krş. E.Akurgal'ın kullandığı "die frügeschichtliche Periode" deyimini, *Historia, Einzelschriften* 7 (1964) 74.
- (62) Asıl Eski Hitit çağı buluntularının ne kadar az ve yetersiz olduğunu idrak için K.Bittel'in RIA 4 (1972-75) 375vdd.'ndaki kısa ansiklopedik yazısına bakmak yeterlidir.
- (63) Bk.Yusuf Boysal, *Anatolia* 15 (1971) 63vdd.; C.Mee, *AnSt.* 28 (1978 (79) 121vdd.; Ömer Çapar, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14 (1981-82) 393-403 ve Coşkun Özgünel'in baskıdaki Doçentlik tezi. Bu konuda J.Mellaart'ın *AfO Beiheft* 19 (1982) 372vdd.'ndaki haklı uyarı, tenkit ve taşlamaları herkesin ibretle okuması ve kulâğına küpe yapması gerekir. "...Simple bead-rim bowls discovered at Old Smyrna (Bayraklı Tepe) were hailed as confirming Hittite culture up to the West Coast! On coastal sites every Mycenaean sherd was photographed as evidence for Mycenaean penetration, colonisation, presence or what have you, but the bulk of local Anatolian pottery was virtually ignored..."
- (64) T.Özgüç'ün Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (1978) 15,120'de yayınladığı sadece üç parça Myken IIIB kabının yayından önce nasıl ağızdan ağıza yayılıp sensasyon yarattığına hepimiz tanık olduk.
- (65) J.Yakar-A.M. Dinçol, *Tel Aviv* 1 (1974) 91.
- (66) T.Özgüç, 3.Türk Tarih Kongresi (1943) 393vdd.; İ.K.Kökten-N. ve T.Özgüç, *Belleten* 9 (1945) 361vdd.
- (67) Yakar-Dinçol, op.cit.s.86vd.
- (68) OIC 2 (1927) l vdd.; OIC 6 (1927) l vdd.; OIC 8 (1930) l vdd.; OIP 5 (1929) l vdd.
- (69) MDOG 65 (1927) 27vdd.
- (70) *Prähistorische Forschung in Kleinasien* (1934); *Die Hethiter* (1976); Bittel et al. *Boğazköy-Hattuşa I* (1952) 163.
- (71) R.O.Ank, *TTAED* 4 (1940) 258vd.
- (72) *Belleten* 32 (1944) 675vdd.; 9 (1945) 361vdd.; 43 (1947) 449; 45 (1948) 223vd.; DTCFD 3 (1945) 477vdd.; 9 (1951) 205 ve passim; 11 (1953) 203 ve passim.
- (73) *AnSt.* 6 (1956) 179vdd.
- (74) Wilhelm-Esch-Expedition von 1959 nach Kleinasien; *BiOr.* 18 (1961) 214vdd.; 21 (1964) 11vdd.; *Or.* 27 (1958) 225vdd.; 373vdd.; *Geschichte der Hethiter* (1973).
- (75) Ankara. A Guide to the City and District (s.a.) (Ankara Turizmi, Eskieserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği yayını 5) 19 vdd.
- (76) J.Yakar-A.M.Dinçol, *Tel Aviv* 1 (1974) 85vdd.; Yakar, MDOG 112 (1982) 75vdd.; A.M.Dinçol-J.Yakar, *Belleten* 152 (1974) 563vdd.; U.B.Akım, *TAD* 22 (1975) 6vd.
- (77) *AnSt.* 29 (1979) 196vd.
- (78) Bu kaynakların başlıcaları şunlardır: S.Przeworski, *Or.* 7 s.390vdd.; 8 s.49vdd.; H.G.Güterbock, *Belleten* 2 (1937) 501vdd.; J.Garstang-O.R. Gurney, *The Geography of Hittite Empire* (1959); A.Ünal, apud H.Z.Koşay, *TAD* 15 (1968) 91; *Yurt Ansiklopedisi* cilt 6 s.4581 (Salman Höyük); K.Bittel, *Beitrag zur Kenntnis hethitischer Bildkunst* (1976); G.F.del Monte-J.Tschler, *Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte* (1978); T.Özgüç, *Belleten* 41 (1947) 164; 3.Türk Tarih Kongresi (1943) 393vdd.; Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (1978); Maşat Höyük II.Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda bir Hitit Merkezi (1982); H.Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini* (1973); Hitit Devletinin iki Eyaleti: Pala-Tum (m) ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler (1980).
- (79) A.Ünal, *RIA* 6 (1983) 381vd.
- (80) Kârum IV tabakasından (M.Ö.2100!) daha geç malzeme vermeyen; buna rağmen hafiri ve birçok araştırmacı tarafından Zalpa ile eşit tutulan İkiztepe'nin Zalpa olamayacağını *Belleten* 180 (1981) 436 a.n.23 ve SMEA'da baskıda bulunan makalem a.n.16'sında açıkça kanıtlamış olduğumdan, burada tekrarında bir yarar görmüyorum.
- (81) Krş. Dinçol-Yakar, *Belleten* 152 (1974) 568; Ertem, Pala-Tum (m) ana (1980) 13.
- (82) *Die Kaşkaer* (1965) 94vdd.
- (83) S.Alp, VIII.Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı I (1979) 177vdd.; *Belleten* 164 (1977) 638 vdd.
- (84) Metinlerin verdiği bilgilere göre bu yerlerin en önemlileri şunlardır: Alişa, Arinna, Hakmiş, Hanhana, Haştıra, Hattena, Hattinzuwa, Hışaşhapa, Hurşama, Ishupitta, İstahara, İstitina, Kalaşma, Karahna, Kartapaha, Kaştama, Katapa, Kurustama, Maraşantiya, Marışta, Nerik, Pala-Tummana, Palhuışa, Sarışa, Taşurpa, Taggašta, Takkupşa, Tapapanuwa, Tapikka, Taşmaşa, Tawiniya, Tilhura, Timuhalı, Tıpiya, Tuşuppiya, Turmitta, Zalpa (?), Zippalanda, Zithara.
- (85) Bundan dolayı biz haritamızda ve başka yerlerde Hitit sıfatını kasten turnak içine aldık.

- (86) Bu noktadan hareketle Bittel'in şu sözleri bizi şaşırtmaktadır: "Echt Hethitisches in unserem Sinne findet sich einerseits bis zur Südküste des Schwarzen Meeres und damit in Gebieten, die lange kassitisch waren... "K.Bittel, Griechenland, die Aegaeis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr. (yayınlayan S.Deger-Jalkotzy) (1983) 28.
- (87) Son yıllarda üzerinde çok durulan bu metin (standart yayın: H.Otten, StBoT 17, 1973, 6vdd.) o kadar çok anlamlıdır ki, amatör gazeteci bir bayan burada Amazonlar efsanesinin en eski izlerini görmek istemiştir (Mina Zograou, Amazons in Homer and Hesiod Atina 1972) ve aynı yazarın Paris'te 27. Beynelmilel Asuryoloji Kongresindeki (1980) "Who were the gods of Zalpa in the legend of the Queen of Kanis?" başlıklı bildirisi.
- (88) C.A.Burney, AnSt.6 (1956) 180.
- (89) Surveylerin gösterdiği gibi, iskân boşlukları gerçekten hemen her yerde mevcuttur. Bunun nedenleri, eski çağlardaki nüfus azlığı, belirli insan toplumlarının dayanışma, emniyet v.b. açısından toplu halde bir arada yaşama isteği, o zamanların tabiat ve çevre yapısı gibi şeylerde aranabilir.
- (90) J.Yakar, MDOG 112 (1980) 75vdd.
- (91) Ancak bk.H.Ertem, Pala-Tum (m)ana (1980) 13'te gösterilen gerekçe.
- (92) Bu kentlerin lokalizasyonu ile ilgili görüşler için bk. del Monte-Tischler, Orts- und Gewässernamen (1978) ilgili yer adı altına.
- (93) Yukarıda a.n.91'deki eser s.13vdd. ve en sondaki harita.
- (94) A.Ünal, Hattuşili III. bis zu seiner Thronbesteigung, Texte der Hethiter 3 (1974) 5; "Eines der schwierigsten Teilgebiete der hethitischen Geschichte ist die historische Geographie... In vielen Fällen musste ich mich auf eine grobe Einordnung beschränken". Bk. ayrıca s.185vdd.
- (95) H.G.Güterbock, JNES 20 (1961) 94vd. v.s.
- (96) E.Forrer, Glotta 26 (1938) 181; A.Ünal, RIA 5 (1980) 374.
- (97) Güterbock, op.cit.s.96; von Schuler, Kaskaeer s.9 a.n.2.
- (98) F.Cornelius, Geschichte der Hethiter (1973) 17.
- (99) S.Alp, Belleten 164 (1977) 646.
- (100) Cornelius, op.cit.s.10.
- (101) J.Garstang-O.R.Gurney, The Geography of Hittite Empire (1959) passim.
- (102) Güterbock, op.cit.s.95 ve a.n.48.
- (103) Cornelius, op.cit.s.15; J.Tischler, Kleinasiatische Hydronomie (1977) 92, 186.
- (104) Bk.Aşağıda Yıldızrmak altına.
- (105) J.G.Macqueen, AnSt.18 (1968) s.176'daki harita.
- (106) Garstang-Gurney, op.cit.s.76vd., 85; H.Klengel, MIO 8 (1961) 21; Cornelius, op.cit.s.283, krş. ayrıca, J.Mellaart, apud Macqueen, op.cit. s.177 a.n.68.
- (107) A.Ünal, RHA 31 (1973) 50.
- (108) Güterbock, op.cit.s.96.
- (109) E.Laroche, RHA 31 (1973) 87.
- (110) Genel olarak bk.del Monte-Tischler, op.cit.passim.